

Söyleyişte Uzun Hecelerin Aşınması

Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR

Dilimize Arapçadan, Farsçadan geçen yabancı kelimelerin bir bölümünde uzun söylenen heceler bulunur. Uzun hece, ilk hecede (*i:lan*), orta hecede (*müda:hale*) veya son hecede (*bah:ar*) de olabilir. Yalnızca kelimeler değil Arapça, *-a:t*, *-i:n* çokluk ekleri; *-i:* nispet eki; Farsça *-kâ:r*, *-da:r*, *-a:ne*, *-na:* gibi yapım ekleri de uzun telaffuz edilir. Bunlara Farsçadan geçen ve birleşik kelime yapmaya yarayan *na:me*, *za:de*, *ha:ne* gibi kelimeleri de ekleyebiliriz. Eklerin ve kelimelerin önündeki iki nokta (:) ünlünün uzun olduğunu gösterir.

Türkçede asli uzun ünlüler dışında sekiz ünlünün yanında bir de uzun söylenen ünlü dilimizde bulunmamaktadır. Uzun ünlüler Arapça, Farsça kelimeler aracılığıyla Türkçeye geçmiştir. Bu bakımdan ana dili Türkçe olanlar, Doğu dillerden Türkçeye giren uzun heceleri kendilerine ters gelmekle birlikte genel eğilime ve toplumun tercihinine bağlı olarak telaffuz etmeye çalışır.

Okullarda uzun hecelerin öğretimi üzerinde özel olarak durulmaz. Edebiyat derslerinde klasik Türk şiiri okutulurken vezin gereği uzun ünlüler söz konusu edilir.

Eskiden öğrenim çağında olan kimseleri uzun heceler daha çok uğraştırmıştır. Uzun hece içeren birçok kelime Cumhuriyet tarihi boyunca yerini Türkçe kelimelere bıraktığı için bugünün öğrencileri daha şanslıdır. Örnek olarak son hecesi uzun söylenen *istihsal* kelimesinin yerini *üretim* almıştır.

Eski harfle eğitimin sürdüğü dönemlerde uzun hece elif harfiyle gösterilmiştir. Örnek olarak *saha* kelimesindeki ilk *a* elifle temsil edilmiştir. Osmanlı Türkçesinde son sesi ayın olan kelimeler de uzun *a* ve *ı* olarak karşılanmıştır. Bu yapıdaki *irtica*, *irtifa*, *seri* kelimelerinin son sesi uzundur. *Tatil* kelimesine gelince ayın ilk hecede yer alır. Bu örnekte ayın sesi de uzun *a* sesiyle karşılanmıştır. Bu durum günümüzde de devam etmektedir.

Yabancı kelimelerin uzun heceleri aydınlar arasında titizlikle korunur. Arapça kökenli *lazım, bazı, ziyade, takip, fare, maden, mahir* gibi örneklerde geçen *la, ba, ya, ta, fa, ma, hir* hecelerini uzun telaffuz ederiz. İlk hecesi uzun söylenen *gafil, saye, gayet, gazi* kelimelerini kısa söyleyenler hemen dikkatimizi çeker. Aslında ünlüsü uzun olan *anında, anı anında* örnekleri de ilgi çekicidir. Birçok spiker bu sözleri kısa söyler.

Genel yaklaşım bu olmakla birlikte Türkçede uzun ünlülerin zamanla kısa ünlüye dönüşmesi, Türkçenin onları kendi ses düzenine uydurması pek fark edilmez. Örnek olarak *hesap* kelimesinin *sap* hecesi, *hazır* kelimesinin *ha* hecesi, *taksim* kelimesinin *sim* hecesi, *ilaç* kelimesinin *laç* hecesi uzunken kısalmıştır. Günümüzden canlı bir örnek verelim. *Hacet* kelimesinin ilk hecesi uzunken Hacettepe Üniversitesi öğrencileri bu kelimeyi kısa telaffuz etmektedir.

Görebildiğim kadarıyla yeni Türk harflerinin kabulünden sonra uzun hecelerin kısalması süreci, gizli gizli gelişmekte, düzeltme işaretinin uzun heceleri göstermesinden vazgeçildiği yıllardan bu yana da bu gidiş hızlanmaktadır.

Türk Dil Kurumunca 2011 yılında yayımlanmış olan *Türkçe Sözlük*'te söz konusu yabancı kelimeler *tamir (ta:mir)* örneğine olduğu gibi nasıl okunacağı ayrıç içinde uzun ünlüsü iki noktayla (:) belirtilmiştir. İki nokta uzun heceyi göstermek amacıyla kullanılmıştır. *Türkçe Sözlük*'te ikinci hecesi uzun olan *tebrik* kelimesine gelince uzun hece burada iki noktayla gösterilmemiştir. Bu uygulamayla, *tebrik* kelimesinin yalın biçimdeki uzunluğunun aşındığı anlatılmaktadır. Aynı durumu *insan, taksit, mahkûm, iktisat* kelimelerinde de görebiliriz. Bu demektir ki *insan, taksit, mahkûm, tebrik, iktisat* artık günümüzde kısa söylenmektedir. Bu belirlemelerde büyük ölçüde isabet bulunmaktadır.

Türkçe Sözlük'te bir başka uygulamayı *ihtar* örneğini ele alarak belirtelim. *İhtar* kelimesinin son hecesi aslında uzundur. *Türkçe Sözlük*'te bu kelime için şöyle bir uygulama yapılmıştır: *ihtar (ihta:rı)* Bununla *ihtar* kelimesinin yalın biçimde hecesinin kısa olduğu ancak sesliyle başlayan bir ek aldığı uzun hecenin ortaya çıkacağı vurgulanmaktadır. Aynı durumu *ihmal (ihma:li)*, *ihraç (ihra:cı)* gibi örneklerde de görmekteyiz. Bu uygulamayla söz konusu kelimelerin yalın biçimde uzun ünlüsünün aşındığı ancak ünlü ile başlayan bir ek aldığı uzun ünlünün ortaya çıkacağı vurgulanmaktadır.

Sözlükler içinde bu bakımdan en gelişmiş olan, yazım ve söyleyiş özelliklerini yansıtan Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'üdür. Sözlük kolu üyelerinin, uzmanlarının sürekli eser üzerindeki sürekli çalışmalarıyla bu düzeye ulaşılmıştır. Her baskıda yeni yeni ses ve yapıyla ilgili sorunlar giderilmeye çalışılmış, sözlük daha gerçekçi bir yapıya kavuşturulmuştur. Bununla *Türkçe Sözlük*'ün tamamen olgunlaştırıldığını söylemek mümkün değil. Elbet daha

eklenecek, düzeltilecek, olgunlaştırılacak hususlar var. Örnek olarak *ih̄tar* (*ih̄ta:ri*) biçimindeki uygulamanın yaygınlaştırılması ve özellik *etmek, olmak, eylemek* fiilleriyle söz konusu kelimelerin birlikte kullanılması hâlinde de ortaya çıkan uzun hecelerin bir biçimde gösterilmesi yapılacak işlerden biridir. Bunun yanında *Türkçe Sözlük*'te tartışılabilir örnekler de yok değil. Örnek olarak aslında taşıdığı ayın sesinden dolayı uzun ünlülü olan *su, suistimal, suikast, suizan* kelimeleri *Türkçe Sözlük*'te (*su'ikast*), (*su'istimal*), (*su'izan*) biçiminde kesmeli söyleyişleriyle ayrıç içinde verilmiştir. Görebildiğim kadarıyla günümüzde söz konusu kesmeli söyleyiş aşınmış, kısa söyleyiş hâkim olmuştur.

Yalın biçimde uzun heceleri günümüzde kısalmış olan *insan, İslam, nikâh, taksit, tahin, taksim, seyyar* gibi kelimeler ancak ünlüyle başlayan ek aldıklarında uzunlukları fark ediliyor. *İnsan gücü* örneğinde aşınmış olan uzun hece, *insanî yardım* örneğinde ortaya çıkıyor. Bu özellik *Türkçe Sözlük*'te dikkate alınmıştır. *İnsan* maddesinin önünde uzunluk gösterilmezken *insan* maddesi “insan (*insa:ni:*)” biçiminde düzenlenmiştir. *Nikâh* kelimesinde ise ünlüyle başlayan bir ek olsa bile aşınmış olan uzunluk yeniden ortaya çıkmıyor. *Nikâha gidiyoruz. Taksit, tahin, taksim* kelimelerinde de durum aynıdır. Bu aşınmayı *taksite bağlamak* deyiminde de görüyoruz. *Bu yol Taksim'e çıkar*, bir başka örnektir.

Verilen örnekler yanında *taciz, idam, siyaset, sakin, icra* gibi kelimelerdeki uzun hece yalın durumda kendini korumuş ve kaynakta iki nokta ile uzun hece belirtilmiştir.

Eklenmesi gereken bir husus da uzun hecenin anlam ayırıcı bir özelliğinin bulunmasıdır. Bu durumda düzeltme işaretine başvurulur. Biçimce birbirine benzeyen uzun hece içeren kelime, kısa hece içeren kelimedenden ayrılır: *Şura, şûâra, dana, dâna, alem, âlem* vb.

Konuyla ilgili olarak değinilmesi gereken bir husus da ana dili Türkçe olanların hecesi uzun olan bir yabancı kelimeyi tanınamasıdır. “Süslenmiş, bezenmiş” anlamındaki *araste* örneğinde olduğu gibi anlamı bilinmeyen daha önce karşılaşılmayan hecesi uzun böyle bir kelime kısa okunabiliyor. *Araste*'nin ilk iki sesi uzun telaffuz edilir. Çeşitli örnekler verilerek yapılan denemede bu sonuca varılmıştır. “Geçen, yayılan” anlamında daha çok hastalıklar söz konusu olduğunda dile gelen *sari* konunun bir başka örneğidir. Kelimeleri tanımayanlar *sari, subut, areste, nüfuz* sözlerini kısa okudu.

Arapça köklere dayanan şahıs adları da bu açıdan incelemeye değer. Aşınma *Hamit, Halit, İkrâm, Selim* gibi kelimelerde hissedilirken *Sami, Agâh, Salih, Abide, Sedat, Arif* gibi kişi adlarında korunmuştur. Ancak *Ferit, Feride* örneklerinde olduğu gibi kişi adlarında uzun heceleri kısa söylemeye doğru toplumda bir eğilim bulunmaktadır.

Türkler için telaffuzu sorunlu olan kelimeler, hem uzun hem de ince ünlü bulunduran yabancı kelimelerdir. İnce telaffuz edilen *l* ve *k* seslerinden kaynaklanan bu durum için şu örnekleri verebiliriz: *İstimlâ:k, iskâ:n, inkıla:p, sükû:t, erkâ:n, ifla:s, aşikâ:r, sahtekâ:r* vb.

Uzun hecelerin birçok örnekte aşınmış olan seslerini kelimeye eklenecek bir ünlü ortaya çıkarır. Bir ünlüden oluşan veya bir ünlüyle başlayan ek, hece sistemini değiştirir ve uzun heceyi açığa çıkarır. Örnek olarak *inzibat* kelimesinin son hecesi aslında uzundur. Türkçede aşınmış olan *bat* hecesi, *inzibati tedbirler* biçiminde kullanıldığında uzunluk kendini hissettirir. *Asil* kelimesinin *sil* hecesi uzunken Türkçede kısa hece durumuna düşmüştür. Arapça kökenli *nebat* kelimesinin de son hecesi uzunken Türkçede kısalmıştır. Ancak *nebatî yağ* dendiğinde uzun hece açığa çıkar. Bu örneklerde Arapçadan Türkçeye geçmiş olan nispet eki *-i* etkili olur. Türkçe *-im, -in, -i, -imiz, -iniz* iyelik ekleri, yönelme *-a (-e)* ve belirtme *-ı (-i, -u, -ü)* durumu ekleri de bu özelliğe sahiptir. Bu ekler için *bahar* örneğini verebiliriz: *bahar, baha:ra, baharı, baha:rım*.

İlginc örneklerden biri *naz*'dir. Farsçadan Türkçeye geçen ve aslında uzun hece içeren *naz*, yalın biçimde kısa söylenir. *Naz etmek* biçiminde yardımcı fiille kullanıldığında da uzun hece açığa çıkmıyor. Ancak bayan adı olarak *Nazan* biçiminde kullanıldığında aldığı ünlüyle başlayan ek dolayısıyla *naz* uzun söylenir.

Uzun hece içeren kelimelerin bir bölümü *ithal pirinç, istifa dilekçesi, tarih dersi, tebrik kartı, tahrip gücü* örneklerinde olduğu gibi tamlama biçiminde karşımıza çıkar. Bu durumda söz konusu kelimeler dilde kabul görmüş ses değerleriyle kullanılır.

Uzun hecenin gittikçe kısa heceye dönüşmesi, onun her durumda kısaldığı anlamına gelmez. Hecesi kısalmış diye bellediğimiz kelimeler yardımcı fiillerle veya eklerle kullanıldığında yeniden karşımıza çıkabiliyor ve bu değişimin farkına varmadan o durumda söz konusu kelimenin hecesini uzun telaffuz ediyoruz. Örnek olarak zaman kelimesinin *man* hecesi aslında uzundur. *Onunla zaman zaman karşılaşırız* derken ve kelimeyi ikilemeli biçimde kullanırken uzun hece kısalır. *Zamanla* biçiminde *ile* bağlacıyla kullanıldığımızda da *man* hecesi kısa söylenir. *Şimdi bunun zamanı mıydı?* gibi bir cümlede ise *man* hecesindeki uzunluk yeniden ortaya çıkar. Bu durumu açıklamak zor değildir. *Zaman* kelimesi ünlü ile başlayan bir ek aldığı ve *za-ma-nı* biçiminde hecelendiğinde uzun olan *ma* hecesi açığa çıkar. Açık hece durumuna geçtiği ve bir ünsüzle kapanmadığı için uzunluk canlılığını korur.

Aynı durumu son hecesi uzun ünlü içeren kelimelerin *etmek, olmak, eylemek* yardımcı fiilleriyle birlikte kullanılması sırasında da görürüz. “*Uzun zaman ahpaplık ettik*” veya “*Ahbaçça davrandı*” derken son hecedeki uzunluğun

yitirildiği görülür. *Ahbab* kelimesine *olmak* yardımcı fiilini getirdiğimizde uzunluk kendini gösterir: *Kısa sürede ahbab olduk*. Bu durumda iki kelime arasında bir ulama söz konusu olur ve heceleme *ah-ba-bol-duk* biçimini alır.

Bir başka örnekele alalım. *Hazır* kelimesinin ilk hecesi uzundur. Günümüzde *hazır* yalın durumda kısa söylenir. Ünsüzle başlayan bir ek aldığında *hazırlık* örneğinde olduğu gibi gene kısa telaffuz edilir. Ünlüyle başlayan ek aldığında *hazırım* derken de ilk hece kısadır. Kelime *ha-zı-rım* biçiminde telaffuz edilir ve aslında uzun olan *ha* hecesi açığa çıkmış olmasına rağmen uzunluk duyulmaz. Demek ki “açık hece” burada bir gerekçe olarak gösterilemiyor. Bu durumda denebilir ki uzun hecenin yeniden ortaya çıkması ilk ve orta hecede söz konusu olmuyor. Son hecesi uzun olan kelimelerde ancak böyle bir durum görülebilir.

Hayat kelimesinin son hecesi artık kısa söyleniyor. *Hayatta nelerle karşılaştık*. derken kelimeye ünsüzle başlayan bir ek getirilmiş ve bu durumda uzunluk ortaya çıkmamıştır. Şimdi bir de ünlüyle başlayan ek getirelim. *Hayatımı zehir ettin*. cümlesinde geçen *hayatımı*, *ha-ya-tı-mı* biçiminde hecelendiği için *ya* hecesi açığa çıkmış ve böylece aslında bulunan uzun söyleyiş duyulmuştur. Dikkat edilirse uzunluk son hecededir.

Verilen örneklerde görüldüğü gibi uzun hecesi kısalmış her kelimeyi bu yolla açıklamak mümkün değildir. Bunu bir örnek üzerinde görelim. *Garip* kelimesinin ikinci hecesi uzundur. Ancak bu uzunluk günümüzde yitirilmiştir. “*Garip bir adam*” veya “*Garip garip konuşmalar duyuyorum*” derken *garip* kelimesinin her iki hecesi de aynı değerde kısadır. Uzunluk duyulmaz. Ünlü ile başlayan bir ek aldığında beklentimiz açık hece durumuna düşen hecedeki uzunluğu ortaya çıkmasıdır. Ancak *Gel gör garibim ne hâle düşmüş* cümlesinde de *garip* kelimesinin uzun hecesi açık hece durumunda olmasına rağmen *ri* hecesi uzun değildir. Aynı kelimeyi bir de şu beyitte görelim:

Garibim namuma Kerem diyorlar / Aslı'mı el almış harem diyorlar

Bu kullanımda ise *garibim* kelimesinde uzunluk duyuluyor. Bunu vezin zorunluluğuyla açıklayabildiğimiz gibi *garip* kelimesine getirilen eklerin farklı olduğu da bir gerekçe olarak gösterilebilir. *Gel gör garibim ne hâle düşmüş* örneğinde *-im* eki iyelik eki, beyitteki *garibim* kelimesindeki *-im* eki ise imek fiilinin ihbar birinci teklilik ekidir. İlkinde vurgu *-im* üzerinde ikincisinde ise vurgu *ri* hecesi üzerindedir.

Birkaç örnekle açıklamaya çalıştığım bu ses olayı yabancı kelimelerle ilgili olup Türkçenin bir meselesi sayılmaz Bununla birlikte yabancı kelimeler aracılığıyla uzun hece konuşmada bir sorun olarak karşımıza çıkar. Belli bir düzeye gelmiş, makam mevki sahibi kimselerin, bazı devlet adamlarının, sanatçıların, öğretim üyelerinin, sendika başkanlarının, milletvekillerinin uzun

heceleri kısa söylemesi dikkatimizi çeker. *Ganimet, acil, rakım* kelimelerinin *ni, a* heceleri uzunken bunu *ganimet, acil* biçiminde kısa söylerler. Bu durumu hayretle karşılayıp, kınadığımız da olur.

Uzun hecelerin kısa söylenmesinin sebepleri araştırmaya değer bir konudur. Bu duruma bölgesel ağız özelliklerinin etkili olduğunu bir sebep olarak gösterebiliriz. İlk hecesi uzun olan *hayin* kelimesini uyuma sokup *hayın* biçiminde kısa söyleyen bununla görüş farklılığı ortaya koyan kimselerin tutumu da bir başka sebep olarak değerlendirilebilir. Bunların dışında kişinin toplumda kabul gören söyleyiş özelliklerine dikkat etmemesi, okullarda gereği gibi eğitilmemiş olması ayrı bir sebeptir.

Buraya kadar üzerinde durduğumuz uzun heceler meselesinin tersi de söz konusudur. *fakir, zafer, rakip, zarif, hakem* gibi kelimelerin ilk heceleri kısayken bunları uzun söyleyenler de az değildir.

Bu açıklamalardan şöyle bir kanaat belirebilir. Demek ki Türkçe kelimelerin söylenişinde bir sorun yok. Sorun yabancı kelimelerin yazımından ve telaffuzundan kaynaklanıyor. Fikir doğru olmakla beraber bu değerlendirme “Türkçe kelimelerde hiç telaffuz hatası yapılmamaktadır” anlamına gelmez. Türkçede de vurgu, ulama, durak gibi ses olaylarından kaynaklanan yığınla sorun var.

Bir zamanlar TRT’nin spikerlerinde söyleyiş bozuklukları arar, bunlar üzerine dururduk. Şimdi yalnız TRT’de değil öteki kanallarda da kelimelerin başını gözünü yaran nice spiker, nice açık oturumlarda ahkâm kesen kimseler var. *Yanı’li, uu’li* konuşmalar sürüp gitmektedir. Konuşmalarda sağlam, kurallı, anlamlı bir cümle kullanan artık parmakla gösteriliyor.

Aşağıdaki tabloda yukarıdaki açıklamalara destek olsun diye bazı yabancı kelimelerde uzun hecelerin hangi durumlarda korunduğu, hangi durumlarda kısaldığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Özgün biçim	Günümüzde	Ünsüzle ek	Ünlüyle ek	Birleşik fiil	Ulama ve telaffuz
ahba:b	ahba:p,-bı	ahbaplık	ahba:bımız	ahba:p olmak	ah-ba:b-ol-mak
ahla:k	ahla:k,-kı	ahlaksız	ahla:kına		
a:sa:b	a:sa:p,-bı	a:sa:ptan	a:sa:bım		
baha:r	bahar	baharda	baha:rın		
ferya:d	ferya:t,-dı	ferya:tan	ferya:dı	ferya:t etmek	fer-ya-det-mek
gari:p	garip	gariptir	garibin		
idha:l	itha:l	itha:lde	itha:li	itha:l etmek	it-ha-let-mek
ifla:s	iflas	iflaslar	ifla:sına	ifla:s etmek	if-la-set-mek

ihma:l	ihmal	ihmalden	ihma:le	ihma:l etmek	ih-ma-let-mek
intika:m	intikam	intikamcı	intika:mım		
iltifa:t	iltifat	iltifatla	iltifa:tına	iltifa:t etmek	il-ti-fa-tet-mek
inzib:t	inzibat	inzibatla	inzibat:tını		
i:za:h	i:za:h	i:za:htan	i:za:hını	i:za:h etmek	i-za-het-mek
insa:n	insan	insanca	insanı		
haya:t	hayat	hayatta	haya:tım		
ha:zır	hazır	hazırlık	hazırım		
hesa:b	hesap, -bı	hesapsız	hesa:bını		
tahmi:n	tahmin	tahminde	tahmi:ni:	tahmi:n etmek	tah-mi-net-mek
tasni:f	tasnif	tasnifli	tasni:fine	tasni:f etmek	tas-ni-fet-mek
tebri:k	tebrik	tebriklik	tebri:ke	tebri:k etmek	teb-ri-ket-mek
terhi:s	terhis	terhisten	terhi:sime	terh:s olmak	ter-hi-sol-mak
za:man	zaman	zamansız	zama:nında		